

MĂRTURISIRILE DE CREDINȚĂ ALE SECOLELOR AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA CA EXPRESII ALE LIBERTĂȚII RELIGIOASE

Dr. Dacian BUT-CĂPUȘAN

*Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca
dbutcapusan@yahoo.ro*

Abstract: Confessions of Faith from the 16th-17th-Century as Expressions of Religious Freedom

This study presents the Protestant - Lutheran, Reformed, Unitarian and Anglican -, Catholic and Orthodox confessions of faith of the sixteenth and seventeenth centuries (the historical context of their elaboration and their content), as expressions of religious freedom. The official expositions of faith appeared in the context of the turmoil caused by the Reformation. These writings are more developed explanations of the symbol of faith - as each confession understands it - which presents its content in an extremely condensed form.

Keywords: Confessions of faith, liberty, XVI-XVIIth century, Protestantism, Catholicism, Orthodoxy

Mărturisirile de credință au apărut de timpuriu în viața Bisericii din necesități practice, cultice, catehetice, misionare, pentru ferirea de nesiguranță și păstrarea unității, continuității și identității învățăturii mântuitoare (1 Timotei 6:3). „Biserica nu s-a mulțumit ca credinciosul să-L mărturisească pe Dumnezeu numai în mărturisirea inimii lui, ci a făcut mai mult. Fără o mărturisire de credință bună, bine determinată și stabilă, nu poate exista o Biserică. Trebuie să existe o continuitate în mărturisirea aceleiași credințe”¹.

1 Pr. conf. dr. Ioan Tulcan, *Teologia – știința mărturisitoare despre Dumnezeu*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 1999, p. 111.

Creștinii își mărturiseau credința înainte de Botez, Euharistie și Hirotonie. Astfel se menține conținutul și integritatea mărturisirii de credință apostolică, în epoca post-apostolică. „Mărturisirea de credință este răspunsul credinței la Cuvântul lui Dumnezeu și exprimă întreaga învățătură propovăduită și predată de Biserică pe baza Sf. Scripturi și a Sf. Tradiții”².

Prima mărturisire de credință o întâlnim în paginile Sfintei Scripturi (Romani 10:8-9). „Biserica a fost preocupată dintru început de fixarea Mărturisirii de credință comune care să redea într-o formă succintă și concisă mesajului Evangheliei descoperit nouă de Hristos și propovăduit în lume de Sfinții Săi Apostoli”³. Credința și mărturisirea ei sunt condiții esențiale ale mântuirii (Mc 16,16). Creștinismul este o religie revelată, bazată pe credință și mărturisire (Mt 10,32). În fața ereziilor, Biserica dezvoltă pe larg în Sinoadele Ecumenice, dar și prin *consensus ecclesiae dispersae*, învățăturile de credință cuprinse pe scurt în *regula fidei* și simbolul de credință. „Pentru a feri pe credincioși de nesiguranță, spre a le arăta ce anume să creadă, răzimați pe Revelație, Biserica le-a propus de la început, urmând Tradiția Sfinților Apostoli, modele prescurtate sau simbolice de credință. Aici în puține cuvinte se expuneau în totalitatea lor dogmele fundamentale ale creștinismului”⁴.

Începuturile Protestantismului sunt legate de o Mărturisire – *Confessio augustana*. Protestanții dau o însemnătate foarte mare mărturisirilor de credință, numite cărți simbolice. Acestea sunt puse pe același plan cu simboalele ecumenice: „Scrierile simbolice din vremea Reformei stau mai aproape de noi ca timp, decât cele vechi, bisericești; tind însă mai mult spre individual, sunt „mai teologice, pe când cele vechi, bisericești sunt mai simple, mai religioase”⁵. Bisericile conservatoare luterane și reformate țin învățătura cărților simbolice din perioada clasică a Protestantismului. „Ele nu au numai un rol istoric, ci și unul psihologic, actual: ele exprimă credința actuală – și veșnică – în învățătura descoperită, identitatea ei de totdeauna cu sine înseși și deci normativă pentru credincioși,

2 Pr. conf. dr. Ștefan Sandu, *Teologia Mărturisirilor de credință luterane și ortodoxe* în rev. Ortodoxia, nr. 3-4/1991, p. 94.

3 Diacon Lector Ioan I. Ică, *Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kritopulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenică* în rev. Mitropolia Ardealului, nr. 3-4/1973, p. 217.

4 Macarie, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, trad. de arhim. Gherasim Timuș, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1886, p. 11.

5 Hermann Mullert, *Konfessionskunde*, Giessen, 1927, p. 440.

pe temelia armoniei perfecte cu Scriptura...Pentru ca să avem o formă de învățatură aprobată și sigură, pe care toți credincioșii Bisericii noastre evanghelice s-o cunoască și s-o îmbrățișeze”⁶.

Martin Luther (1483-1546) și adepții său au fost obligați să prezinte la Dieta de la Augsburg (1530) o mărturisire de credință și dorința lor a fost atunci de a dovedi că doctrina lor coincide cu cea a Bisericii universale, prezentând sensul cuvântului lui Dumnezeu, aflat în Scriptură, pe baza principiilor lor, evidențiind devierile catolice. Mănat de aceeași năzuință, Jean Calvin (1509-1564) însuși a compus o mărturisire și un catehism, urmat fiind de adepții săi, cărora li se datorează cărțile simbolice reformate de mai târziu, care alături de cele luterane, unitariene și anglicane sunt adevărate manifeste ale libertății religioase, fiind prezentate monarhilor și organismelor legiuitoare (diete, parlamente, consilii ale orașelor). În spațiul creștin, libertatea de conștiință și libertatea religioasă au fost privite, în general, ca daruri naturale ale lui Dumnezeu, decurgând pentru om, chiar din condiția sa de creație, după chipul lui Dumnezeu, noțiunea de chip având ca cel mai important fundament libertatea, iubirea și rațiunea, fără de care existența ființei umane nu poate fi înțeleasă⁷.

Apariția cărților simbolice în Protestantism reprezintă momentul de articulare doctrinară al său. Acestea sunt formule teologice redactate în timp, de către oameni, care nu s-au aflat sub inspirație divină, ci au scris din nevoia precizării credinței lor în contextul epocii lor, „nu numai împotriva romano-catolicilor, ci și împotriva curentelor centrifugale lăuntrice”⁸.

În Biserica Romano-Catolică, „Mărturisirile de credință au o autoritate egală cu cea a simboalelor ecumenice, investite fiind cu ea de papa, într-adevăr, toate decretele emise de căpetenia Bisericii Romano-Catolice, ca enciclice, bule, constituții apostolice sau definiții de credință, etc... sunt socotite ca împlinind cel de al doilea izvor al Descoperirii dumnezeiești, adică Tradiția dumnezeiască”⁹.

6 Prof., N. Chișescu, Pr. Prof. I. Petreună, Pr. Prof. Isidor Todoran, *Teologia Dogmatică și Simbolică*, vol. I, ed. a II-a, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2004 (TDS), p. 208.

7 Pr. dr. Ionuț Adrian Ghibanu, *Libertatea religioasă și de conștiință în mentalitatea publică în Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 4, nr. 1 (2017), p. 132.

8 TDS, I, p. 208.

9 Prof. N. Chișescu, *Însemnătatea Mărturisirilor de credință în cele trei mari confesiuni creștine* în rev Ortodoxia, nr. 4/1955, p. 486.

Biserica Ortodoxă a păstrat fără întrerupere tradiția primară și fără alterare credința. Ea nu a simțit nevoia internă de formulări noi cu orice preț, pentru credința sa, elaborarea Mărturisirilor de credință s-a făcut din motive exterioare, practice, datorită contactelor cu eterodocșii și provocărilor ereticilor. Astfel Mărturisirile de credință din epoca post-bizantină sunt rezultatul necesității de a răspunde tuturor problemelor ridicate de Reformă și Contrareformă, nemaiîntâlnite până atunci. Mărturisirile de credință postbizantine nu se pot bucura de autoritate supremă, pentru că nu sunt opere ale Sinoadelor Ecumenice și nu s-au dezvoltat organic în tradiția primelor veacuri, „n-au fost formulate și receptate de Biserică ca un simbol de credință, nu au scurtimea și concizia acestora”¹⁰, au unele lipsuri și conțin multe elemente umane, dar sunt parte a Tradiției dinamice. Mărturisirile sau expunerile oficiale de credință amintite au apărut în secolul al XVI-lea, în contextul frământărilor provocate de Reformă. „Ele au fost o necesitate stringentă în acea epocă și li s-a simțit nevoia nu numai pentru lămurirea ortodocșilor, dar și pentru partenerii occidentali”¹¹. Aceste scrieri sunt explicații mai dezvoltate ale simbolului de credință – așa cum îl înțelege fiecare confesiune –, care prezintă conținutul lui într-o formă extrem de condensată, căci expune pe scurt adevărurile de credință fundamentale, este un rezumat concentrat al învățaturii de credință.

Importanța Mărturisirilor de credință este de ordin istoric, simbolic și ecumenic. „Mărturisirile de credință ale secolului al XVII-lea au un remarcabil spirit confesional. De asemenea, se știe că sub numele de Mărturisiri este vizată uneori o carte a cărei calitate este aceea de a deosebi învățătura unei confesiuni de a altei confesiuni, punându-se accentul mai mult pe ceea ce desparte confesiunile între ele și deplasând centrul de gravitație de la funcție la clasificare, de la mărturisirea în sine la autoritatea ei. Este tocmai ceea ce caracterizează Mărturisirile de credință ortodoxe ale secolului al XVII-lea. Ele nu aduc o învățătură nouă și nu exprimă o tradiție particulară, ci rămân încadrate în credința Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți, care le dă autoritatea și de unde rezultă valoarea lor”¹².

10 I. Ică, *Mărturisirea de credință...*, p. 376.

11 Ioan Ică, *Discuții mai noi asupra unor probleme mai vechi în jurul Mărturisirilor de credință* în vol. *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2001, p. 314.

12 Pr. Adrian Carebia, *Jean Calvin și triumful Reformei*, Ed. Universității din Oradea și Ed. Canonica, Cluj-Napoca, 2009, pp. 190-191.

1. Cărțile simbolice ale Bisericii Luterane (Evanghelice)

A. Cărți simbolice principale în luteranism:

1. *Confessio Augustana*, 28 articole, compusă de Philip Melanchton, în consultare cu Martin Luther, la cererea împăratului Carol Quintul (1519-1556), pentru a prezenta într-o formă sistematică deosebiri între catolicism și teologii de la Wittenberg și a stinge schisma, fiind semnată de 7 principii germani și conducerea a două orașe germane și citită în Dieta de la Augsburg, la 25 iunie 1530, pentru care motiv se mai numește și *Confesiunea de la Augsburg (CA)*, este mărturisirea de referință a luteranismului, așezată pe linia simboalelor de credință din primele secole creștine: apostolic, atanasian și niceeo-constantinopolitan, devenind astfel cartea simbolică de temelie a Bisericii evanghelice din Germania, *Symbolum germanicum* și de pretutindeni. Este prima carte simbolică, în înțelesul propriu al sintagmei, care a fost preluat și de alte Biserici ieșite din Reformă, dar și de Biserica Catolică.

CA a fost prezentată în text latin și german și a fost aprobată de Luther și are două părți: art. 1-21, respectiv 22-28. Inițial Melanchton a compus o Apologie. Între 4-11 mai 1530 Melanchton a refăcut acea Apologie, sub formă de confesiune de credință. Introducerea și încheierea aparțin lui Bruck, cancelarul de Saxa¹³.

Prin punctele doctrinare abordate s-a încercat definirea poziției teologice proprii în raport cu teologia romano-catolică¹⁴. Partea I poartă titlul: *Articuli fidei praecipui* și tratează despre: 1. Dumnezeu, 2. păcatul originar, 3. Fiul lui Dumnezeu, 4. justificare, 5. ministerul profetic, 6-13. Biserica și Taine, 14-16. disciplină, slujbe bisericesti și afaceri civile, 17-21. chestiuni controversate: liberul arbitru, originea păcatului, credință, fapte, cinstirea sfinților. Partea a II-a cu titlul: *Articuli in quibus recensetur abusus mutati*, despre: 22. cele două specii ale Euharistiei, 23. căsătoria preoților, 24. liturghia, 25. spovedania, 26. postul, 27. votul monahal și 28. puterea episcopului.

2. *Apologia Confessionis Augustanae*, 14 secțiuni, 28 articole, compusă tot de Filip Melanchton în 1531 pentru combaterea mărturisirii apusene *Confutatio Augustanae Confessionis* sau *Confutatio pontificia*

¹³ TDS, I, p. 203.

¹⁴ Pr. Gabriel-Viorel. Gârdan, *Mărturisiri de credință protestante, catolice și ortodoxe în secolele XVI-XVII* în vol. Pr. Ion Vicovan, Pr. Dan Sandu, Emilian-Iustinian Roman (coord.), *Mărturisirea de credință, locul și rolul ei în Tradiția Bisericii Ortodoxe. Relația dintre teologia academică și teologia doxologică*, Ed. Doxologia, Iași, 2013, p. 404.

ce-i are ca autori pe câțiva teologi romano-catolici în frunte cu John Eck, Cochlaeus, Fabri, Wimpina, care au reacționat dur la apariția CA. În lunile august și septembrie 1530 Melancton a compus în grabă o Apologie după notele luate la citirea *Confutatio*, voind s-o remită lui Carol Quintul la 22 septembrie când s-a închis Dieta, dar acesta n-a primit-o. Apologia, refăcută apoi pe baza unei copii a *Confutatio* urmează planul CA aprofundând fiecare articol.

3. Articuli Smalcaldici (3 părți, 15 articole), compuse în 1536 din îndemnul prințului elector de Saxonia, de Martin Luther în orașul Smalcalden, destinate pentru sinodul convocat la Mantua pentru 23 mai 1537 de către papa Paul al III-lea (1534-1549), la care au fost chemați și protestanții. În partea I, Luther vorbește despre „înaltele articole privitoare la majestatea dumnezeiască” (4), asupra cărora nu se poate discuta. Partea a II-a cuprinde articolele „stantis et cadentis Ecclesiae”¹⁵: 1. *justificarea sola fie*, 2. *înlăturarea liturghiei*, 3. *desființare mănăstirilor*, 4. *papa e adevăratul Antihrist*. Partea a III-a cuprinde „articolele pe care le putem discuta cu oamenii competenți, rezonabili și numai între noi” (TDS, I, p. 203): 1. *păcatul*, 2. *legea*, 3. *pocăința*, 4. *Evangheliile*, 5. *Botezul*, 6. *Euharistia*, 7. *puterea cheilor*, 8. *Mărturisirea*, 9. *excomunicarea*, 10. *sfințenia și vocația*, 11. *căsătoria preoților*, 12. *Biserica*, 13. *justificarea și faptele bune*, 14. *voturile monahale*, 15. *regulile omenești*.

4. Tractatus de Potestate et Primatu Papae (Tratat despre puterea și primatul papei), 1537, adăos la Articolele Smalcaldice, compus de Melancton.

B. Cărți simbolice de mai mică importanță în luteranism:

1. *Catechismus Minor*, pentru copii și popor.

2. *Catechismus Maior*, pentru învățători și cler, ambele scrise de Luther între anii 1528-1529, au fiecare câte 5 părți în care explică: I. *Decalogul*, II. *Simbolul apostolic*, III. *Rugăciunea domnească*, IV. *Sacramentul Botezului*, V. *Sacramentul Altarului*.

3. *Formula Concordiae*, constituită în 1577, pentru împăcarea membrilor noii Biserici în sânul căreia apăruseră diferite curente și a fost compusă de 6 teologi luterani: Martin Chemnitz, Iacob Andreas, Nikolaus Selnecker, David Chyträus, Andreas Musculus și Christoph

15 TDS, I, p. 203.

Cornerus, având două părți: *Epitome articulorum* și *Sotida declaratio* (în care sunt aprofundate subiectele din prima parte). *Epitome* cuprinde partea controversată a dogmelor, în 12 paragrafe, fiecare cu câte 3 părți: status controversiae, pars affirmativa și pars negativa sive antithesis. Temele clarificate au fost: 1. *păcatul originar* (contra lui Flaccius); 2. *liberul arbitru* (împotriva discipolilor lui Melanchton și semipelagianismului romano-catolic); 3. *îndreptarea prin credință* (împotriva lui Osiander); 4. *despre faptele bune* (împotriva lui Maior și Amsdorf); 5. *despre Lege și Evanghelie*; 6. *despre a treia folosință a Legii* (împotriva lui Agricola, Amsdorf, Poach, Otto și alți antinomiști); 7. *Cina Domnului*; 8. *despre persoana lui Hristos* (împotriva calviniștilor și criptocalviniștilor); 9. *pogorârea lui Hristos la iad* (împotriva heppcinilor); 10. *despre folosința celor eclesiastice adiafora* (împotriva adiaforiștilor, adepți ai lui Melanchton); 11. *despre providență și predestinație* (împotriva calviniștilor); 12. *despre sectanții care nu recunosc CA, adică: anabapțiști, Swedenfeldieni, neoarieni și antitrinitari*. „Formula Concordiae nu face o apreciere corectă a începutului reformator al lui Luther, ci gândește situația care a rezultat în timpul după Interim, prin disputele teologice nenumărate”¹⁶.

2. Cărțile simbolice ale Bisericii Reformate (Calvine)

A. Cărțile simbolice principale în calvinism:

1. *Confessio Helvetica prior* sau *basileensis posterior* (1536), compusă de Henric Bullinger, Oswald Myconius, Grynaeus din Basel, Megander din Berna și Leo Ina, după o convorbire cu teologii luterani Bucer și Capiton. Pe fondul convocării conciliului din 1537 de la Mantua și la care urmau să fie supuse dezbaterii mărturisirile de credință luterană și reformată și în lipsa unui document reformat similar Mărturisirii de credință de la Augsburg, magistrații celor mai importante orașe din Elveția au decis să cheme teologii reformați reprezentativi pentru a redacta o Mărturisire de credință unitară. Teologii vremii au acceptat să participe la un astfel de proiect și din dorința de a găsi o formulă de mediere între luterani și reformați cu privire la problema crucială a Euharistiei. Temele discutate în cele 28 de articole ale lucrării care este un compromis între luteranism și zwinglianism au fost: *despre Sfânta Scriptură*; *despre interpretarea Scripturii*; *despre părinții vechi*; *despre tradițiile oamenilor*; *scopul Scripturii*;

16 Șt. Sandu, *Istoria dogmelor* vol. III, Ed. Bren, București, 2004, pp. 472-473.

Dumnezeu; omul; păcatul original; liberul arbitru; sfatul din veci al lui Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor; Iisus Hristos; scopul doctrinei evanghelice; creștinul și îndatoririle lui; despre credință, Biserica; despre ministeriul cuvântului; puterea ecle-siastică; alegerea miniștrilor; cine este păstorul; slujirea miniștrilor; despre puterea și eficacitatea sacramentelor; Botezul; Euharistia; adunările sacramentale; despre mijloace; despre eretici și schismatici; despre magistrați, despre sfânta căsătorie.

2. Confessio Helvetica posterior (30 articole), compusă de Henric Bullinger în 1565, din îndemnul palatinului Frederic al III-lea, să alcătuiască o mărturisire de credință comprehensivă care să illustreze doctrinar punctul de vedere specific reformaților din Elveția, cu prilejul Dietei convocate de împăratul Maximilian al II-lea, la Augsburg, în 1565. Deși inițial nu a fost recunoscută ca normativă pentru teritoriile germane, a devenit cea mai importantă carte simbolică a Bisericii Reformate: „a luat naștere ca o confesiune personală, fiind scrisă de Bullinger, însă în scurt timp s-a transformat într-o comoară colectivă”¹⁷ – Ea constituie o unire, pe plan superior, a zwinglianismului cu calvinismul – rămânând separate, ca tip religios, de luteranism: un compromis, foarte abil și foarte folositor al sistemului celor doi reformatori¹⁸. Cele 30 de capitole abordează următoarele aspecte doctrinare: *despre Sf. Scriptură, cuvântul lui Dumnezeu; despre interpretarea Sf. Scripturi, părinți, concilii și tradiții; despre Dumnezeu, unitatea și trinitatea Lui; despre idoli și chipul lui Dumnezeu, Hristos și zei; despre adorare, cultul și invocarea lui Dumnezeu prin Hristos singurul mijlocitor; despre providență; despre crearea tuturor lucrurilor: îngeri, diavoli și om; despre căderea omului în păcat și cauza păcatului; despre liberul arbitru și puterile omului; despre predestinarea lui Dumnezeu și despre alegerea sfinților; despre Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat și om adevărat, singurul mântuitor al lumii; despre legea lui Dumnezeu; despre Evanghelia lui Iisus Hristos, despre făgăduințe, spirit și literă; despre adevărata răscumpărare a credinciosului; despre credință și faptele bune, răsplata lor și meritul omului; despre Biserica lui Dumnezeu sfântă și universală; despre miniștrii Bisericii instituirea și oficiul lor; despre sacramentele Bisericii lui Hristos; despre Botez, despre Cina Domnului; despre adunările eclesiale și religioase; despre rugăciunea Bisericii, cântări și orele canonice; despre sărbători, posturi și mâncăruri curate; despre catehizare și vizitarea bolnavilor; despre înmormântarea*

17 Tökés István Stephanus, *Comentarium in Confessionem Helveticam posteriorum*, Cluj-Napoca, 1968, p. 24.

18 TDS, I, p. 207.

celor credincioși, grija pentru morți, purgatoriu; despre rituri, ceremonii și alte lucruri; despre proprietățile Bisericii; despre celibat, căsătorie și viața de familie; despre magistrați.

3. *Catechismus genevensis*, cu 373 de întrebări, compus de Jean Calvin în 1536, un rezumat al scrierii sale *Institutio religionis Christianae*. Pe temeiul acestui Catehism, în anul 1536, la propunerea lui Calvin, a fost adoptată *Mărturisirea de credință de la Geneva*, cu 21 de articole, scrisă în franceză, a cărei asumare publică de către fiecare locuitor a devenit obligatorie, având patru părți: *credința, Legea, Cuvântul lui Dumnezeu și Tainele*. Textul *Mărturisirii* făcea referire la: *cuvântul lui Dumnezeu; Dumnezeu cel Unul; legea lui Dumnezeu una pentru toți; omul natural; omul damnat, prin el însuși; mântuirea în Iisus; îndreptarea în Hristos; restaurarea în Iisus; necesitatea permanentă a iertării păcatelor; harul lui Dumnezeu; originea tuturor lucrurilor bune; credință; invocarea numai a lui Dumnezeu și mijlocirea lui Hristos; rugăciune; sacramente; Botez; Cina Domnului; tradițiile umane; Biserica; excomunicarea; miniștrii cuvântului lui Dumnezeu; magistrații*.

4. *Catehismul de la Heidelberg* sau *Catechesis palatina* compus de teologii Zacharias Ursinus, adept al lui Melanchton și Carpas Olivianus, elev al lui Calvin și apărut în 1562 cu prefața lui Frederic al III-lea, bucurându-se de un succes deosebit „atât din pricină că părăsește sietemul obișnuit, strict doctrinar, de expunere al Catehismelor pentru unul mai psihologico-literar, mai atractiv, deci, cât și prin atenuarea diferențelor confesionale între protestanți, accentuând în schimb, deosebirea față de romano-catolici. Teologii protestanți sunt unanimi în a recunoaște în această lucrare rodul cel mai copt al Reformei. S-a zis că el cuprinde nota intimă a lui Luther, claritatea lui Melanchton, cinstea lui Zwingli și ardoarea lui Calvin”¹⁹. Este cel mai important document al Bisericii reformate germane calvine. Catehismul vorbește 1. *despre mizeria omului*, 2. *despre mântuire* și 3. *despre recunoștința lui*. Prima parte tratează despre lege și doctrina stării omului sub păcat. În partea a II-a sunt expuse învățăturile cuprinse în Simbolul apostolic, ca și doctrina despre Taine. În cea din urmă, se expune Decalogul și Rugăciunea domnească.

5. *Actele sinodului de la Dordrecht* (13 noiembrie 1618-9 mai 1619). La această întâlnire, cu 154 de ședințe au participat aproximativ 80 de pastori și teologi olandezi și 26 de reprezentanți ai Bisericilor Reformate din Anglia, Scoția, Franța, Elveția și Germania. Sunt 59 de

19 TDS, I, p. 206.

canoane și 34 de sentințe pentru precizarea învățaturii oficiale a Bisericii Reformate Olandeze și combaterea unor erori doctrinare.

B. Cărțile simbolice de mai mică importanță în calvinism:

1. Confessio Belgica, (37 articole) este cea mai veche dintre cele trei mărturisiri de credință care definesc doctrina Bisericii Reformate din Țările de Jos compusă în 1561, în închisoare de Guido de Bray. Publicată inițial în 1561, ea a fost distrusă din ordinul autorităților politice, recunoscută apoi în 1566 de sinodul de la Anvers ca mărturisire oficială.

2. Confessio Gallica(na) sau *Confession de foi des Eglises réformées de France*, compusă de Calvin (sau de discipolul său Chandieu), în 40 de articole, confirmată de sinodul de la Saint Germain-Paris (25 mai 1559), recunoscută de sinodul de la Rochelle, numită și Mărturisirea *de la Rochelle*, a cunoscut până în anul 1571 mai multe revizuirii; mărturisirea prin excelență a hughenotilor. În 1561 a fost prezentată lui Carol IX (1560-1574), iar în 1571 sancționată de Henric IV (1589-1610).

3. Confessio Scotica, compusă de John Knox și alți 5 pastori, în dialectul scoțian, a fost adoptată de Parlament în anul 1560, ea fiind ratificată abia după abdicarea reginei Maria Stuart (1542-1567), în 1567. A fost tradusă în latină în 1568 și are 25 de articole

4. Confessio Hungarica sau *Czengerina*, una dintre cele mai extinse, 118 articole, împărțite în 5 capitole, aprobată de Sinodul de la Czenger din 1557.

5. Confessio Tetrapolitana sau mărturisirea celor patru orașe: Strasbourg, Konstanz, Lindau și Memmingen (1530), 23 de articole, compusă de Martin Bucer, Wolfgang Capiton și Gaspar Hedio, adepți ai reformatorului Ulrich Zwingli (1484-1531) și trimisă Dietei de la Augsburg, prezentată alături de CA – cu care zwinglienii nu erau de acord, în special în privința Euharistiei – și *Fidei ratio* a lui Zwingli.

6. Consensus Tigurinus, scris de Calvin în 1549, în vederea înțelegerii cu zwinglienii (26 articole).

7. Consensus genevensis, scris de Calvin în 1552, ca o reflectare a disputei pastorilor din Geneva Albert Pigius și G. Siculus, accentuează învățătura despre dubla predestinație și are 4 părți.

8. Articuli sive conclusiones cuprinde cele 67 de teze ale lui Zwingli (1523) pregătite pentru întâlnirea din ianuarie 1523 cu Ioan Faber, delegat al episcopului de Konstanz, sub a cărui jurisdicție era. Cunoscută

sub numele de Prima dispută de la Zürich a avut loc în fața consiliului orașului și a 600 de cetățeni și s-a încheiat cu victoria lui Zwingli.

9. *Theses bernenses sau cele zece teze de la Berna* (1528), susținute de doi predicatori reformați din oraș: Berthold Haller și Francis Kolb în cadrul disputei de la Berna 7-26 ianuarie 1528, au fost revizuite de Zwingli, aprobate de toți liderii Reformei elvețiene.

10. *Fidei ratio*, mărturisire compusă de Zwingli în 1530, adresată împăratului Carol Quintul și înmănată în nume personal, 12 capitole, cu vederi foarte radicale

11. *Expositio christianae fidei*, compusă de asemenea de Zwingli în 1531, la cererea prietenului său Maigret, ambasadorul Franței în Elveția și adresată regelui Francisc I al Franței (1515-1547), care se declara dispus să ajute pe reformați în afara frontierelor sale.

12. *Confessio basileensis prima sau mulhusana*, a celor două orașe: Basel și Mulhouse, compusă în 1531-1532 de Johannes Oecolampadius și finalizată de Oswald Myconius (12 articole).

13. *Apologetica expositio* (Adevărata mărturisire a miniștrilor Bisericii din Zürich), aparține lui Henric Bullinger, publicată în 1556. E un răspuns dat de Bullinger unor acuzații aduse de Luther, în care apăra învățăturile zwingliene.

3. Cărțile simbolice ale Bisericii Unitariene

1. *Catehismul de la Rakov*, 1605, publicat în acest centru al unitarianismului din Polonia în secolul al XVI-lea, cu o dedicație regelui James I al Angliei (1566-1625), cu titlul Catehismul Bisericii din Polonia. Este vorba de așa-numita *Ecclesia Minor* (sociniană), separată de *Ecclesia Major* (calvină) în 1565. Ideile socinienilor, un grup radical al Reformei s-au dezvoltat în Italia, luându-și numele de la Lelius Socinus (1525-1562), unchiul lui Faustus care s-a mutat în Polonia în anul 1579. În cea mai mare parte este opera lui Faustus Socinus (+ 1604), autori secundari: Valentinus Smalcus, Hieronim Moskorzowski, Johannes Völkel, compus atât pentru definirea principiilor pentru adepții acestei confesiuni, cât și pentru a o face cunoscută celor din afară. Conține 8 secțiuni: I. *despre Sfintele Scripturi*, cu 3 capitole; II. *cu privire la calea mântuirii*, cu 2 capitole; III. *despre cunoașterea lui Dumnezeu*, cu 2 capitole; IV. *despre cunoașterea lui Hristos*; V. *despre slujirea profetică a lui Hristos*, cu 11 capitole;

VI. *despre slujirea proțească a lui Hristos*; VII. *despre slujirea regească a lui Hristos*; VIII. *despre Biserica lui Hristos*, cu 4 capitole.

2. Alte cărți simbolice unitariene

Confessio Transylvanica este o carte simbolică foarte scurtă, doar patru paragrafe, apărută în iulie 1579, redactată de partida unitariană mai moderată, hristocentrică, din jurul medicului italian Georgio Blandrata (1515-1588), spre deosebire de partida radicală condusă de Dávid Ferenc (1520-1579) care susținea nonadorantismul. Deși nicăieri în opuscul nu este expusă credința în Sf. Treime, Hristos este înfățișat ca Fiul al lui Dumnezeu²⁰. A rămas mărturisirea de credință fundamentală a Bisericii Unitariene din Transilvania până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Dieta de la Turda 1568 recunoaște unitarianismul ca religio recepta, proclamând principiul libertății religioase, dar românii nu erau recunoscuți ca națiune, nici Ortodoxia ca și confesiune, rămânând cu un statut de tolerați.²¹

Confessio fidei christianae edita nomine ecclesiarum, que in Polonia unum Deum et Filium ejus unigenitum, J. Christum et Spiritum Sanctium corde sancto profitentur, scrisă în latină în 1642, îl are autor pe Ionas Schlichtingius (1592-1661), teolog socinian și nobil polonez. Explică simbolul apostolic.

Christianae religionis brevissima Institutio per interrogationes & responsiones, quam catechismum vulgo vocant scriere de întindere destul de mare a lui Faustus Socinus – 193 perechi întrebare-răspuns, tipărită la Rakov în 1618, în limba latină.

4. Cărțile simbolice ale Bisericii Anglicane

1. *Cele 10 articole* adoptate în anul 1536 la inițiativa și cu implicarea directă a lui Henric al VIII-lea (1509-1547) care era îngrijorat de lipsa de uniformitate doctrinară a mișcării de Reformă. Documentul care se dorea unificator făcea referire la următoarele teme doctrinare și liturgice: credința; Taina Botezului; Taina Pocăinței; realitatea euharistică; răscumpărarea; icoanele; cinstirea sfinților; rugăciunile către sfinți; rituri și ceremonii; purgatoriul.

20 Jaroslav Pelican, Valerie Hotchkiss, *Creeks and Confession of Faith in the Christian Tradition*, vol. II, Yale University Press, New Haven & London, 2003, p. 746.

21 Ioan-Gheorghe Rotaru, "The principle of religious freedom in terms of the Transylvanian Legislative Assemblies decisions from the XVI Century", in *European Journal of Science and Theology*, October 2013, Vol.9, No.5, Iași, Ecozone Publishing House, 2013, pp.11-21.

2. *Catehismul anglican* redactat în vederea pregătirii pentru confirmare, în Biserica Angliei, inclus inițial în cartea de rugăciuni publicată sub autoritatea lui Eduard al VI-lea (1547-1553) în anul 1549, textul va suferi numeroase transformări până ce va fi inclus în *Book of Common Prayer* publicată în anul 1662 care a rămas textul autorizat al catehismului anglican. Documentul doctrinar călăuzește catehumenul cu privire la 5 teme: *datoriile unui creștin; Crezul apostolic; cele 10 porunci; rugăciunea domnească și sacramentele.*

3. *Cele 39 de articole de credință ale Bisericii Angliei* datând din anul 1571 reprezintă o încercare de poziționare doctrinară a Bisericii Angliei în raport cu principalele direcții confesionale ale secolului reprezentate de abordarea tradițională existentă în romano-catolicism, și de gândirea lui Luther, Calvin și Zwingli. În 1553 Thomas Cranmer publică 42 de articole care se apropiau mult de învățătura lui Luther, cu excepția învățăturii despre Euharistie, în care înclina spre calvinism. În anul 1562, un Sinod de la Londra, din timpul domniei reginei Elisabeta I (1558-1603) a redus cele 42 de articole la 39 și accentuând calvinismul, problema predestinației rămâne însă nelămurită. Această carte simbolică „e simbolul Bisericii naționale engleze, sancționat de regină și votat de Parlament, cu reminescente de romano-catolicism, luteranism și calvinism, mai ales”²².

4. *Articolele irlandeze*, mărturia unei puternice atitudini anti-catolice, au fost redactate de James Ussher și adoptate ca normă de credință în cadrul primei adunări a clerului reformat desfășurată la Dublin în 1615.

5. *Mărturisirea de credință de la Westminster* sau *puritană*, ultimul document doctrinar major al Reformei, este rezultatul deopotrivă a circumstanțelor politice și religioase, familia regală britanică dorea o apropiere de romano-catolicism, sau chiar revenirea la acesta, iar Parlamentul cerea primirea calvinismului. La solicitarea Parlamentului englez de a fi pregătită o mărturisire de credință confesională care să fie adoptată de Bisericile Angliei, Scoției și Irlandei, 121 de delegați au participat vreme de aproape 5 ani și jumătate la discuțiile teologice purtate, în peste 1000 de ședințe, în Mănăstirea Westminster. La finalul dezbaterilor, în anul 1647, s-a adoptat Mărturisirea de credință – autor principal Alexandru Henderson. Teologia mărturisirii de credință impregnată de gândirea calvinistă este construită în jurul a 33 de teme. Mărturisirea e autoritativă pentru presbiterieni și congregaționaliști, dar n-a fost

22 TDS, I, p. 207.

aplicată niciodată oficial în Anglia, deoarece regele Carol II (1660-1685) a stabilit episcopalismul.

5. Cărțile simbolice ale Bisericii Romano-Catolice

Spre deosebire de mediul protestant, Biserica Romano-Catolică a reușit să păstreze în cadru eclesial și conciliar formularea mărturisirii de credință. Acest efort este receptat ca fiind parte a ceea ce se numește „Reforma romano-catolică”.

1. *Canoanele și hotărârile Conciliului de la Trident* (1545-1563) cartea simbolică principală. Aprobate de papa și tipărite la Roma de Paul Manutius în 1564. Conciliul care a avut 25 de sesiuni într-un interval de 18 ani, cu mari întreruperi, considerat al XIX-lea Conciliu ecumenic, a fost convocat pentru combaterea Reformei, sau realizarea reformei catolice. Scopul său „a fost pe de o parte dezrădăcinarea ereziilor (extirpatio herestum), iar pe de altă parte, reforma moravurilor (*reformatio morum*) și instituirea păcii (*institutio pacis*). Din această cauză și hotărârile lui sunt sau definiții de ordine bisericească, în general, sau întărire a dogmelor creștine, a căror expunere sumară o constituie canoanele, care se încheie cu *anatema sit*”²³.

Principalele decrete emise în timpul ședințelor, în care s-au formulat învățăturile centrale ale romano-catolicismului față de protestantism sunt: în ședința a IV-a: *Decretum de canonicis Scripturis, decretum de editione et de usu librorum*, în ședința a V-a: *Decretum de peccato originali*, în ședința a VII-a: *Decretum de sacramentis (de sacramentis, de baptismo, de confirmatione*, în ședința a XIII-a: *Decretum de sanctissimo Eucharistiae sacramento, cu canoane*, în ședința a XIV-a: *Doctrina de sanctissime poenitentiae et extreme Unctionis sacramento (decreta et canones)*, în ședința a XXI-a: *Doctrina de communionem sub utraque preciae et parvulorum (decreta et canones)*, în ședința a XXII-a: *Doctrina de sacrificio missae (decreta et canones)*, *Decretum de observandis et evitandis in celebratione missae*, în ședința a XXIII-a: *vera et catholica doctrina de sacramento ordinis, ad condemnaendos errores nostri temporis (decreta et canones)*, în ședința a XXIV-a: *Doctrina de sacramento matrimonii (decreta et canones)*, în ședința a XXV-a: *Decretum de purgatori, de invocatione et veneratione*

23 Hristu Andrușoș, *Simbolica*, trad. de Patriarhul Iustin, Ed. Episcopiei Argeșului și Muscelului/Anastasia, București, 2003, p. 70.

et reliquiis sanctorum et sacris imaginibus; decretum de indulgentiis. „Opera doctrinară a Conciliului de la Trident a fost concepută în mod esențial ca răspuns la tezele protestante. Prin urmare, nu trebuie să se caute aici o expunere completă, nici echilibrată a credinței catolice, căci ceea ce nu a fost contestat de marile Mărturisiri de credință luterane și reformate nu s-a formulat...în calitate de replică dată Protestanților, programul urmat este foarte metodic”²⁴.

2. *Professio fidei tridentinae* (11 articole), compusă din porunca papei Pius al IV-lea (1559-1565), printr-o bulă papală din 1564 „a fost rânduită ca mărturisire obligatorie pentru oricine primește o demnitate clericală sau academică”²⁵. Cuprinsul articolelor: *despre Tradiție, despre Scriptură, despre Taine, despre păcatul strămoșesc și îndreptare, despre Euharistie ca jertfă și transsubstanțiere, despre împărtășire sub o singură formă, despre invocarea sfinților și cinstirea icoanelor, despre indulgențe și despre supunerea absolută față de papa, ca reprezentant al lui Hristos.*

3. *Catechismus Romanus* este compus în urma hotărârii Conciliului de la Trident, din însărcinarea papei Pius al IV-lea de către trei teologi: Leonard Marino, Mitropolit de Lanciano, Egidio Foscarari, Episcop de Modena și dominicanul portughez Francesco Furciro și confirmat în 1566, în urma unei revizuirii, de către papa Pius al V-lea (1566-1572). A fost editat în italiană și latină, prima oară, de renumitul filolog Paul Manutius și cuprinde 4 părți: *Simbolul apostolic, despre Taine, despre Decalog și despre Rușăciunea domnească.* Este scris pentru cler și oameni instruiți. „Cu toate că a fost subestimat de iezuiți, totuși el rămâne, în Biserica Apuseană, ca având aceeași importanță, pe care o are Catehismul cel Mare al lui Luther la Protestanți”²⁶.

6. Mărturisirile de credință ale Bisericii Ortodoxe

1. Răspunsurile Patriarhului Ecumenic Ieremia al II-lea (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595) către teologii luterani din Tübingen. Primul dialog sistematic dintre Răsăritul Ortodox și Protestantism a avut loc în cadrul corespondenței dintre teologii protestanți din Tübingen și Patriarhia Ecumenică (1573-1581), ortodocșii făcându-se astfel cunoscuți protestanților.

24 Pr. prof. dr. Ștefan Sandu, *Istoria dogmelor III*, pp. 492-493.

25 H. Andrușos, *Simbolica*, p. 72-73.

26 H. Andrușos, *Simbolica*, p. 77.

Prima luare de poziție ortodoxă față de CA este expusă în *Răspunsurile Patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea* Tranos, „cele mai vechi monumente ale Dogmaticii și Simbolicii Bisericii Ortodoxe... Aceste documente reprezintă primul schimb sistematic de păreri teologice între ortodocși și luterani, care a fost personal și informativ, dar cu toate acestea a fost foarte important din punct de vedere dogmatic, simbolic și ecumenic”²⁷.

Primul răspuns al Patriarhului la CA greacă primită la 24 mai 1575, prin intermediul parohului ambasadei Germaniei la Constantinopol este trimis teologilor din Tübingen în 15 mai 1576. Este un tratat de circa 90 de pagini, 28 de capitole, împărțite în două părți, scris pe un ton irenic în care CA este analizată punct cu punct, arătându-se unde învățătura protestantă coincide cu cea ortodoxă și unde se deosebesc. Modul de prezentare a Patriarhului Ieremia este următorul: după o scurtă prezentare a ceea ce luteranii expuneau în articolul respectiv sau a ceea ce Patriarhului Ieremia i se părea mai important în articol, acesta preciza acordul sau dezacordul cu cele afirmate acolo, după care urmau propriile explicații, comentarii sau obiecții critice²⁸ 1. *Despre Dumnezeu Unul întreit*, 2. *Despre articolele de credință*, 3. *Despre păcatul strămoșesc*, 4. *Despre credința justificatoare*, 5. *Despre slujba cuvântului*, 6. *Despre faptele bune*, 7. *Despre Biserică*, 8. *Că în Biserică sunt admiși și buni și răi*, 9. *Despre Botez*, 10. *Despre Cina Domnului*, 11. *Despre mărturisire*, 12. *Despre pocăință*, 13. *Despre uzul Sfințelor Taine*, 14. *Despre hirotonie și rânduiala bisericească*, 15. *Despre legile și instituțiile bisericești*, 16. *Despre lucrurile civile*, 17. *Despre judecata ultimă*, 18. *Despre liberul arbitru*, 19. *Despre cauza păcatului*, 20. *Despre faptele bune*, 21. *Despre cultul sfinților*.

Dacă protestanții au aflat prilej de bucurie în faptul că Patriarhul le-a răspuns, dezaprobarea învățăturilor lor i-a mirat și i-a mânhit. În 18 iunie 1577 teologii luterani trimit un contra-răspuns, conceput ca o apologie și o scrisoare în care sunt expuse mai pe larg temele unde nu există consens. Patriarhul le trimite, în urma acestora, un nou răspuns în 6 capitole : 1. *Despre purcederea Sfântului Duh*, 2. *Despre liberul arbitru*, 3. *Despre credința justificatoare*, 4. *Despre Taine*, 5. *Despre invocarea sfinților*, 6. *Despre*

27 Pr. conf. dr. Ștefan Sandu, *Primele contacte ecumenice dintre ortodocși și luterani. Răspunsurile patriarhului Ieremia al II-lea către teologii luterani din Tübingen (1573-1581)*, Ed. IBMBOR, București, 2001, pp. 26-27. A se vedea și Gabriel-Viorel Gărdan, *Dialogul dintre teologia cuvântului și teologia misterului. Corespondența între teologii luterani de la Tübingen și Patriarhul Ieremia al II-lea*, în rev. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, nr. 2/2008, pp. 53-72.

28 Daniel Benga, *Marii reformatori luterani și Biserica Ortodoxă. Contribuții la tipologia relațiilor luterano-ortodoxe din secolul al XI-lea*, Ed. Sophia, București, 2003, p. 349.

viața monahală, în 7 mai 1579, în care sesizează cea mai delicată problemă a Protestantismului, cea a autorității bisericești, nefind de accord cu interpretarea Scripturii izolat, în afara legăturii cu Biserica „nu trebuie ca voi să înțelegeți și să explicați altfel, unele cuvinte ale Sfintei Scripturi, de cum le-au explicat luminătorii Bisericii și dascălii ecumenici, care le-au explicat în acord cu Adevărul însuși, Hristos Dumnezeuul nostru, iar noi, adică Biserica noastră, păzim acestea și ne ținem de acestea”²⁹.

Această scrisoare (răspuns) provoacă un contra-răspuns, la 24 iunie 1580, a celor din Tübingen ca o justificare a credinței lor, în care reafirmată Scriptura singurul criteriu al adevărului, principiul *sola Scriptura*. La 6 iunie 1581, Patriarhul Ieremia le trimite, într-o formă categorică un al III-lea răspuns, în 4 capitole : 1. *Despre schisme*, 2. *Despre acuzația nedreaptă că ar avea legături cu evreii strecurată de romano-catolici*, 3. *Despre erezii*, 4. *Despre unele învățături care nu sunt conforme cu Sfânta Scriptură*, care încheie această corespondență, aspru, energic și categoric, arătându-le greșeala de a voi să stea deasupra Sinoadelor ecumenice și ai Sfinților Părinți ai Bisericii, și îi roagă ca, dacă vor să-i scrie, s-o facă din prietenie personală și fără să mai discute dogmele³⁰.

La această corespondență au participat, de ambele părți, mai mulți teologi. Autorul principal este Ieremia al II-lea, al cărui nume îl poartă ele și pe care ni l-a transmis tradiția bisericească în mod unanim. Din partea ortodocșilor au luat parte la aceasta, aproape toți teologii câți erau atunci în Constantinopol dintre care sunt cunoscuți: Ioan și Teodosie Zigomala, medicul teologilor, Leonardos Mindonius din Chios, Damaschin Studitul de Neupactos și Arta, Arsenie din Târnova, Mitrofan de Bereea, Ieromonahul Matei, logotetul Ierax și probabil și Gavriil Saveros (și Metodius Melonike și diaconul Simeon Cabasila), sub conducerea vestitului Patriarh Ieremia al II-lea, care este autorul principal al Răspunsurilor, din partea protestanților au luat parte: Iacob Heerbrand, rectorul Universității din Tübingen, Lukas Osiander, Eberhard Bidembach, Johannes Margirius, Theodor Shnepf, Johannes Brenz, Ștefan Gerlach, vestitul latinist și filoelin Martin Crusius, sub conducerea renumitului teolog luteran, cancelarul Universității și superintendentul Bisericii protestante din Tübingen, Jakob Andreas³¹.

29 Ioan I. Ică, *Importanța dogmatică a Răspunsurilor Patriarhului Ieremia al II-lea* în rev. Ortodoxia, nr. 3/1961, p. 375.

30 TDS, I, p. 180.

31 I. Ică, *Importanța dogmatică...*, p. 370.

2. Mărturisirea Bisericii Sobornicești și Apostolice de Răsărit a lui Mitrofan Kritopulos (1625), 23 de capitole. Lucrarea este închinată profesorilor de la Universitatea din Halmstadt, care i-au solicitat să aștearnă în scris învățătura Bisericii sale. A fost publicată pentru prima oară, în 1661, cu traducere și prolog de Johann Hornejus.

Prin această Mărturisire, Kritopulos urmărea îndeosebi să consolideze și să răspândească între protestanți cunoașterea corectă și fidelă a spiritului autentic al Bisericii Ortodoxe trezind dragostea și prețuirea lor față de ea; iar prin expunerea pozitivă și irenică a învățăturii ortodoxe, să creeze bazele apropierii lor viitoare³².

Mărturisirea lui Mitrofan (Patriarh al Alexandriei între 1636-1639) are un caracter informativ, conciliant și ecumenist, cu următoarele capitole: 1. *Învățătura Bisericii*, 2. *Despre creație*, 3. *Despre iconomia lui Dumnezeu față de noi*, 4. *Despre cunoașterea mai dinainte*, 5. *Despre Taine*, 6. *Despre porunci*, 7. *Despre Biserică*, 8. *Despre Sfântul Mir*, 9. *Despre Cina Domnului*, 10. *Despre ceremoniile din Taina Pocăinței*, 11. *Despre preoție*, 12. *Despre Cununie*, 13. *Despre Maslu*, 14. *Despre celelalte tradiții ale Bisericii*, 15. *Despre sfințele icoane*, 16. *Despre sfințele moaște*, 17. *Despre invocarea sfinților*, 18. *Despre post*, 19. *Despre monahi*, 20. *Despre rugăciunile celor adormiți*, 21. *Despre rugăciunea către Răsărit*, 22. *Despre neaplecarea genunchiului Duminică și în tot timpul Cincizecimii*, 23. *Despre starea Bisericii Răsăritene*. Deși o scriere particulară, ce nu s-a bucurat de aprobarea formală din partea unui sinod, aceasta rămâne una de valoare și însemnătate teologică deosebită³³.

3. Mărturisirea Ortodoxă ce-l are ca autor pe Petru Movilă, Mitropolitul Kievului (1633-1646), are 261 de întrebări și răspunsuri, împărțită în trei părți: I *Despre credință*, cu 126 de întrebări și răspunsuri asupra Simbolului de credință niceeo-constantinopolitan, II *Despre nădejde*, cu 63 de întrebări și răspunsuri despre rugăciune, cu tâlcuiri la Tatăl nostru și Fericiri și III *Despre dragoste*, cu 72 de întrebări și răspunsuri despre Decalog și păcate. Lucrare teologică normalistă, aceasta s-a năcut din nevoia de a face față propagandei uniților, în general și a activității iezuiților în Biserica Rusă în acea perioadă ce urma unirii de la Brest-Litovsk (1596), dar și a celei protestante ce a culminat cu apariția unei Mărturisiri de credință pusă pe seama Patriarhului ecumenic Kiril

32 I. Ică, *Mărturisirea de credință...*, p. 236.

33 I. Ică, *Mărturisirea de credință...*, p. 401.

Lukaris (1629), ea reprezintă un răspuns al Bisericii răsăritene împotriva acuzațiilor de erezie și decădere.

Cartea intitulată: *Expositio fidei Ecclesiae Russiae Minoris* scrisă probabil între 1638-1640, a fost cercetată de Sinodul de la Kiev în 1640, dar nefiind de acord toți participanții cu privire la două probleme: locul sufletelor după moarte și momentul prefacerii darurilor euharistice, s-a făcut apel la Patriarhul ecumenic. Mărturisirea a fost aprobată de Sinodul de la Iași, organizat de către Patriarhia Ecumenică, cu sprijinul domnitorului Moldovei, Vasile Lupu (1634-1653) între 15 septembrie – 27 octombrie 1642. Sinodul panortodox de la Iași³⁴ nu îl condamnă pe Chiril Lukaris (+1638), ci validează, în locul mărturisirii puse pe seama sa, pe cea a lui Petru Movilă, îndreptată.

Mărturisirea a fost recunoscută de Sinodul de la Constantinopol (1643) și de Patriarhii Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului și publicată în latină la Amsterdam în 1643. În anul 1672, Sfântul Sinod al Bisericii Ierusalimului a adoptat *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă drept catehism oficial. Mult timp a fost folosită ca manual în școlile teologice din Rusia, din Țările române și din alte părți.

Fără a fi o summa a Teologiei ortodoxe, această scriere rămâne, „opera unui român cu minte multă și limpede, unită cu o credință vie și lucrătoare care îndeamnă pe tot creștinul spre credință dreaptă și spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri și pentru viețuirea creștinească pe pământ”³⁵.

4. Pavăza Ortodoxiei (*Aspiç Orqodoxias*), Mărturisirea lui Dositei al II-lea Nottara, Patriarhul Ierusalimului (1669-1707), conține 18 decrete (oroî), patru întrebări și răspunsuri, corespunzătoare celor 18 capitole din Mărturisirea pseudolukariană³⁶, pe care le combate temeinic pe rând, fiind scrisă într-un stil antieretic. *I: despre Sf. Treime, II: despre Sf.*

34 Este cel mai important conciliu al Bisericii Răsăritene de după căderea Constantinopolului (*The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford, 1978, p. 729).

35 Pr. conf. dr. Nicolae Chifăr, *Sinodul de la Iași în contextul politico-religios din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în vol. *Sinodul de la Iași și Sfântul Petru Movilă 1642-2002*, Ed. Trinitas, Iași, 2002, p. 49.

36 Sinodalii au hotărât în unanimitate că Mărturisirea calvinizantă, apărută la Geneva în 1629 este în contradicție cu întreaga activitate și operă pur ortodoxă a Patriarhului Kiril I Lukaris al Constantinopolului (1620-1623; 1623-1633; 1633-1634; 1634-1635; 1637-1638), iar el nu a mărturisit niciodată că este autorul ei, nici nu s-a găsit în arhivele Patriarhiei manuscrisul lucrării, în consecință, ca și Sinodul de la Iași, osândesc numai învățătura, adăugând: „Dacă, împotriva oricărei probabilități, Chiril este totuși autorul numitei Mărturisiri să fie anatema!” (*TDS*, I, p. 167).

Scriptură, III: despre libertatea omenească și predestinația relativă, IV: despre creație, V: despre providență, VI: despre păcatul strămoșesc, VII: despre iconomia Fiului, VIII: despre mijlocirea Maicii Domnului și a sfinților, IX: despre credință, X: despre Biserică și preoția sacramentală, XI: despre membrii Bisericii, XII: despre infailibilitatea Bisericii, asistată de Duhul Sfânt, XIII: despre condițiile mântuirii subiective: credința și faptele bune, XIV: despre liberul arbitru, XV: despre Sf. Taine, XVI: despre Botez, XVII: despre Euharistie, XVIII: despre rugăciunile pentru cei adormiți și respingerea purgatoriului. Întrebarea I: despre Sf. Scriptură, II: despre claritatea ei, III: despre cărțile care o formează și IV: despre sfinți, icoane, monahi, post.

În cadrul lucrărilor Sinodul de la Ierusalim din anul 1672 a fost aprobată Mărturisirea compusă de Patriarhul Dositei. Aa fost trimisă, prin intermediul ambasadorului Franței la Constantinopol, regelui Ludovic al XIV-lea (1643-1715) și a fost publicată la Paris în latină, în 1675. Ea s-a bucurat de unanimă recunoaștere în Biserica Ortodoxă.

5. Răspunsurile lui Mitrofan Kritopulos către Thomas Goad (Godus), teolog anglican, scrise în anul 1623, la Londra, spre sfârșitul șederii lui Mitrofan în Anglia. Sunt 18 răspunsuri. Prima parte este compusă din două răspunsuri, datate 14 august 1623: 1. *despre starea actuală a Bisericii Răsăritene*, 2. *despre Sf. Taine și despre cei adormiți*, partea a doua, conține, în completare, 16 răspunsuri: 3. *despre cărțile canonice*, 4. *despre tradițiile (dogmatice și cultice)*, 5. *despre ceremoniile de la căsătorie*, 6. *despre afurisire și cei ce au murit afurisiți*, 7. *despre apa sfințită*, 8. *despre puterea celor patru Patriarhi*, 9. *despre păstrarea Sfintei Pâini*, 10. *despre numărul Tainelor*, 11 *despre sfintele icoane din biserici*, 12 *despre rugăciune*, 13. *despre împărtășanie, de câte ori și în ce zile se faceși la ce oră și dacă trebuie să ingenuchem*, 14. *despre sfânta masă și despre sfântul altar*, 15. *despre pregătirea creștinilor pentru împărtășirea tainei*, 16. *despre forma bisericilor din Biserica Răsăriteană și despre catapeteasma sfântului altar*, 17. *despre cântarea în biserică și* 18. *despre liturghie sau despre rugăciunile comune, dacă se face de fiecare din creștini în limba cunoscută și pârintească.*

La baza Mărturisirii din 1625 stau aceste Răspunsuri, pe care le presupune și le completează, ele constituind o primă schiță pregătitoare a Mărturisirii în care Kritopulos a încercat să formuleze pentru prima oară învățătura ortodoxă asupra unor chestiuni puse lui de anglicani, dintre care cele mai multe dintre ele fiind de natură practică și liturgică.

Mărturisirile de credință ale secolelor al XVI-lea - al XVII-lea - expresii ale libertății religioase, care au contribuit la afirmarea identitară

a confesiunilor, constituie o problemă majoră și o preocupare constantă în Teologia ecumenică contemporană, dovadă în acest sens sunt numeroasele cercetări întreprinse în ultimele decenii de teologi ai marilor confesiuni creștine.

Bibliografie selectivă

- ✦ Daniel Benga, *Marii reformatori luterani și Biserica Ortodoxă. Contribuții la tipologia relațiilor luterano-ortodoxe din secolul al XI-lea*, Ed. Sophia, București, 2003.
- ✦ Diacon Lector Ioan I. Ică, *Mărturisirea de credință a lui Mitrofan Kripoulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică și ecumenică* în rev. Mitropolia Ardealului, nr. 3-4/1973.
- ✦ Gabriel-Viorel Gârdan, *Dialogul dintre teologia cuvântului și teologia misterului. Corespondența între teologii luterani de la Tübingen și Patriarhul Ieremia al II-lea*, în rev. Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa, nr. 2/2008, pp. 53-72.
- ✦ Hermann Mullert, *Konfessionskunde*, Giessen, 1927.
- ✦ Hristu Andrușoș, *Simbolica*, trad. de Patriarhul Iustin, Ed. Episcopiei Argeșului și Muscelului/Anastasia, București, 2003.
- ✦ Ioan I. Ică, *Importanța dogmatică a Răspunsurilor Patriarhului Ieremia al II-lea* în rev. Ortodoxia, nr. 3/1961.
- ✦ Ioan Ică, *Discuții mai noi asupra unor probleme mai vechi în jurul Mărturisirilor de credință* în vol. *Logos Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2001.
- ✦ Ioan-Gheorghe Rotaru, „The principle of religious freedom in terms of the Transylvanian Legislative Assemblies decisions from the XVI Century“, in *European Journal of Science and Theology*, October 2013, Vol.9, No.5, Iași, Ecozone Publishing House, 2013, pp.11-21.
- ✦ Jaroslav Pelican, Valerie Hotchkiss, *Creeeds and Confession of Faith in the Christian Tradition*, vol. II, Yale University Press, New Haven & London, 2003.
- ✦ Macarie, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, trad. de arhim. Gherasim Timuș, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1886.
- ✦ Pr. Adrian Carebia, *Jean Calvin și triumful Reformei*, Ed. Universității din Oradea și Ed. Canonica, Cluj-Napoca, 2009.
- ✦ Pr. conf. dr. Ioan Tulcan, *Teologia – știința mărturisitoare despre Dumnezeu*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 1999.

- ✦ Pr. conf. dr. Nicolae Chifăr, *Sinodul de la Iași în contextul politico-religios din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în vol. *Sinodul de la Iași și Sfântul Petru Movilă 1642-2002*, Ed. Trinitas, Iași, 2002.
- ✦ Pr. conf. dr. Ștefan Sandu, *Primele contacte ecumenice dintre ortodocși și luterani. Răspunsurile patriarhului Ieremia al II-lea către teologii luterani din Tübingen (1573-1581)*, Ed. IBMBOR, București, 2001.
- ✦ Pr. conf. dr. Ștefan Sandu, *Teologia Mărturisirilor de credință luterane și ortodoxe* în rev. Ortodoxia, nr. 3-4/1991.
- ✦ Pr. dr. Ionuț Adrian Ghibanu, *Libertatea religioasă și de conștiință în mentalitatea publică* în Jurnalul Libertății de Conștiință, vol. 4, nr. 1 (2017).
- ✦ Pr. Gabriel-Viorel. Gârdan, *Mărturisiri de credință protestante, catolice și ortodoxe în secolele XVI-XVII* în vol. Pr. Ion Vicovan, Pr. Dan Sandu, Emilian-Iustinian Roman (coord.), *Mărturisirea de credință, locul și rolul ei în Tradiția Bisericii Ortodoxe. Relația dintre teologia academică și teologia doxologică*, Ed. Doxologia, Iași, 2013.
- ✦ Prof. N. Chițescu, *Însemnătatea Mărturisirilor de credință în cele trei mari confesiuni creștine* în rev Ortodoxia, nr. 4/1955.
- ✦ Prof., N. Chițescu, Pr. Prof. I. Petreună, Pr. Prof. Isidor Todoran, *Teologia Dogmatică și Simbolică*, vol. I, ed. a II-a, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2004 (TDS).
- ✦ Șt. Sandu, *Istoria dogmelor* vol. III, Ed. Bren, București, 2004.
- ✦ Tökés István Stephanus, *Comentarium in Confessionem Helveticam posteriorum*, Cluj-Napoca, 1968.